

ГІДНІСТЬ ЛЮДИНИ У ПРАВОВИХ УМОВАХ МЕДИЧНОГО ВТРУЧАННЯ: ДОСВІД ОПЕРАЦІОНАЛІЗАЦІЇ ПОНЯТТЯ

*«Ми мусимо побудувати новий, набагато ліпший світ,
в якому поважатимуть вічну гідність людини».*
Гаррі Трумен, президент США, 25 квітня 1945 року.

Проблема юридичної позитивації соціально-етичних цінностей і обґрунтування їх регулятивного значення («проблема втілення доюридичних, загально соціальних «природних» явищ у позитивно-правову реальність» [5, с.15]), яку свого часу артикулював І. Кант, посідає чільне місце в сучасній філософії та теорії прав людини. Крім іншого, це можна пояснити зростанням наукового інтересу до голістичної методології праворозуміння, на засадах якої правова складова осмислюється як залежна компонента цілісного соціокультурного контексту, а «права людини постають комплексним, багатоаспектним, соціально-гуманітарним явищем» [1, с.19].

Об'єктивно актуальною залишається робота (дослідна та нормотворча) з наукової інтерпретації ціннісних понять у межах категоріального апарату правової науки. Фактично йдеться про відповідь на запитання: у який спосіб права людини та провідні соціальні цінності можуть бути предметом не тільки філософсько-ідеологічних дискусій, але й раціональної юридичної інтерпретації? Від вирішення цього питання залежить правова доля провідних етичних цінностей сучасності — чи залишаться вони виключно ідеологічним ідеалом, проголошеним у декларативних положеннях правових документів, чи дістануть адекватної нормативно-правової інсталяції, отже, формалізованих засобів забезпечення й охорони.

Ціннісні феномени об'єктивно є складовою правової реальності, оскільки учасниками правовідносин є моральні суб'єкти, саме для цілей реалізації потреб та інтересів яких працюють інститути права. Застосування етичних понять у праві не є штучною незручністю, але свідчить про вихідну моральність права. Генетична спорідненість правового і морального регулювання корениться в самих основах людського буття — уніфікованих цінностях духовної людяності, що мають особливу моральну природу та сконцентровані в загальнолюдських елементарних етичних вимогах, імперативах. Моральність виступає особливою «мовою» взаємодії, якою «спілку-

ються» люди в своєму повсякденному поведженні. Ця мова ґрунтується на поняттях про добро і зло, справедливість, милосердя, на «визнанні інших загальнолюдських моральних стандартів, а саме: правдивості і додержання обіцянок, чесності і відвертості, доброзичливості і надійності, вірності і вдячності, неупередженості і справедливості, добросовісності і прагненні до співробітництва тощо» [4, с.34]. Отже, моральність є внутрішньою «програмою», на ґрунті якої мають діяти учасники правовідносин, вільно обираючи напрям, форму і зміст власної поведінки у різноманітних конкретних обставинах.

Враховуючи те, що цінність як така не юридична, а ціннісні феномени за своєю природою належать до етичної реальності, стає зрозумілим, чому етичні поняття є певною мірою чужорідними (такими, що традиційно створюють незручності для використання суто юридичних конструкцій) елементами правової матерії. Відтак постає необхідність правової інтерпретації етичних понять, що набуває великого методологічного значення для формування понятійного апарату сучасного права. Складність досліджуваної проблеми полягає в тому, що гідність є етичним феноменом, отже, виявляє себе в усіх сферах життя людини, а тому потребує: 1. визначення концептуальних засад розуміння 2. виявлення правових ознак; 3. окреслення напрямів можливого втручання права з метою охорони гідності учасників правовідносин. Отже, потрібно перекласти абстрактні етичні категорії на мову емпіричних юридичних фактів і норм, що саме забезпечить кореляційний зв'язок природно-правового та позитивно-правового рівнів регулювання, зокрема, у сфері відносин медичної сфери.

Тому предметом дослідження, стислі результати якого пропонуються, є актуальна *проблема правової інтерпретації ціннісних понять*, зокрема, поняття гідності людини в специфічних умовах медичного втручання. Саме усвідомленням існування цієї загальнотеоретичної та практичної проблеми навіяний задум запропонованої праці,

метою якої є демонстрація методології та технології операціоналізації ціннісних понять та формування на цій основі системи юридичних засобів правової охорони гідності людини.

Джерельною базою для авторських пошуків стали праці, колег, які досліджують особливості правового розуміння феномену і поняття «гідність людини» — О.Гришук, Р. Стефанчука, О.Хованської, Ю. Ячменева, також праці науковців, які працюють у галузі медичного права — Р.Гревцової, А. Зелінського, О.Іванюшкіна, О.Калітенко, І. Сенюти, С.Стеценка. Особливе значення в контексті обраної теми становлять публікації Н. Варламової, О.Веренкіотової, Т.Дудаш, С.Погрібняка, П. Рабіновича, С. Рабіновича, які розробляють близький до вподобань автора напрям проблеми стосовно юридичного тлумачення ціннісних і загальнотеоретичних понять. Саме в контексті напрацювань цих дослідників автор розглядає представлену постановку питання стосовно інтерпретації поняття «гідність людини у правових умовах медичного втручання».

Гідність як цінність. Хоча поняття «гідність» так чи інакше застосовується у 929 нормативних актах, що містяться в електронній базі законодавства України Work (в тому числі 30 разів у шести фундаментальних актах ООН та у двох актах ЮНЕСКО, а у Конвенції про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини (Ов'єдо, 1997 рік) включено навіть до назви), визначення поняття «гідність» автор не знайшла у таких відомих правових словниках, як: *Юридична енциклопедія в 6 тт.*, Київ: Українська енциклопедія імені М.П.Бажана; *Юридический энциклопедический словарь.* — М.: ИНФРА-М, 1996. — 384 с.; *Большой энциклопедический юридический словарь.* 2-е издание.— М.Книжный мир, 2006.— 792 с.; *Словник термінів і понять, що вживаються у чинних нормативно-правових актах України.* К.: Оріони, 1999. — 502 с.; *Великий енциклопедичний юридичний словник /За редакцією академіка НАН України Ю.С.Шемшученко.* — К.: Юридична думка, 2007.— 992 с. Цей факт сам по собі сигналізує про наявність відчуття правниками чужорідності етичних понять.

Отже, вихідний, загальнотеоретичний контекст дослідження поняття «гідність» стосується аксіологічної (ціннісної) сфери, яка маркована словами «гідне», «достойне», «варте». Імплицитно виокремлення цієї етичної сфери передує всім ситуативним та нормативним конкретизаціям гідності. Так згідно Нового тлумачного словника української мови, гідність це: 1. Сукупність рис, що характеризують позитивні моральні якості, честь, достойність, достоїнство, поваг. 2. Усві-

домлення людиною своєї громадської ваги, громадського обов'язку, самоповаги, власне Я. Гідний — такий, який 1. заслуговує або вартий чого-небудь; 2. який відповідає вимогам часу, обставинам, належний: цілком відповідний у даному випадку; потрібний; 3. має високі позитивні якості; достойний, достогідний [3, с.594]. У Філософському енциклопедичному словнику гідність визначається як «одна з основних ознак людини як особистості; міра ствердження в людині особистісного начала», як етична категорія, що «позначає загальнообов'язкове визнання самоцінності людини, її здатності і доконечної потреби бути моральним суб'єктом. Умовою формування і підтвердження гідності є потреба в повазі з боку інших людей. Особливо значущою є роль гідності як загальнолюдської цінності в обґрунтуванні прав людини» [6, с.119].

У Біблії єврейське слово, яке можна передати словами «гідність», «гідний», перекладається також як «величність», «велич», «слава», «честь», «хвала», «краса» тощо. Про Бога Біблія говорить як про того, хто «зодягнувся... у велич [буквально «гідність»]» (Пс. 104:1), чини якого «славні й гідні хвали», (Пс. 111:3, переклад Нового Світу). У натхненому Богом історичному описі, що міститься в Біблії, чітко говориться, що всі люди наділені гідністю. Наприклад, в Буття 1:27, де розповідається про створення людини, читаємо: «Бог на Свій образ людину створив, на образ Божий її Він створив, як чоловіка та жінку створив їх». Наш Творець — це Бог свободи. «Де Дух Господній,— там воля»,— сказав апостол Павло (2 до Коринтян 3:17). Творячи людину на свій образ і подобу, Величний Творець наділив її почуттям самоповаги, власної гідності й достоїнства. Отже, всі люди мають природне право на гідність, бо вони створені за образом Божим.

Як видно, феномен гідності має ціннісну (вартісну) природу. Цей фундаментальний факт передбачає наявність суб'єкту та еталону вимірювання і оцінки. Таким суб'єктом не може бути безособова бездумна еволюція (так звана Природа), Ним є Бог Іегова — Автор, Творець і Законодавець всього сущого, який склав параметри існування і еталон вимірювання для всіх своїх створінь, в тому числі людини. Саме з цього фундаментального факту випливає вихідна імперативність вищих моральних цінностей та основних прав людини, яка не залежить від будь-яких тимчасових міркувань доцільності. Отже, *людина як божє створіння гідна (варта) того, щоб жити у пристойних природних і соціальних умовах; того, щоб керувати собою; а також гідна ставлення до себе як до суб'єкта морального вибору.*

Завдання правової науки полягає в тому, щоб перекласти гуманістичні ідеали і принципи із соціально-етичної реальності в юридичну, внаслідок чого, зокрема, гідність набуває статусу правового поняття. У такий спосіб охорона гідності правовими засобами уможлиблюється тільки за умови попередньої концептуальної інтерпретації та перекладу основних понять, що складають правову модель сучасного розуміння феномену гідності людини.

Операціоналізація поняття «гідність людини у правових умовах медичного втручання». На засадах постнеокласичної раціональності як методології сучасної науки уможлиблюються різні інтерпретації гідності: релігійні, культурологічні, загальногуманістичні. Але, перш за все, в контексті поставленої мети гідність як вища цінність в ієрархічній аксіологічній системі сучасного громадянського суспільства потребує виявлення свого нормативного потенціалу й обґрунтування адекватних регулятивних параметрів позитивного правопорядку — системи принципів та норм правового регулювання.

Життя і гідність людини є природними феноменами та як такі не потребують дозволу на існування, будучи первинними щодо особливостей соціокультурного середовища та правового регулювання. Сенс правової охорони гідності людини виникає в умовах, коли соціальне середовище створює будь-яку небезпеку для життя і гідності людини, що відповідно потребує застосування засобів превентивного та актуального захисту. Інститути правової охорони гідності людини є відображенням усвідомлення цієї небезпеки і спробою адекватного її усунення шляхом створення додаткових позитивно-правових механізмів. Зокрема, як доречно зазначає Дж. Донеллі [2, с. 36], інститут прав людини встановлює загальні моральні стандарти легітимності державної політики, і соціальні гарантії, необхідні для захисту індивідів від поширених загроз людській гідності з боку сучасної держави та сучасних ринкових відносин.

Гідність людини, будучи неподільним феноменом, може потерпати від різних природничих чи соціокультурних чинників, і як така стає об'єктом правової охорони. І хоча в усіх випадках потерпає людина як цілісний носій автономії, захист її гідності може здійснюватись за допомогою різних позитивно-правових засобів. У даному контексті йдеться про посягання на гідність людини як учасника відносин медичної сфери, до якої відносяться — медична допомога, медичне втручання, біомедичні дослідження.

Щоб побудувати концептуальну модель правового забезпечення та охорони гідності людини,

необхідно знайти спосіб вираження поняття через ознаки, що їх можна спостерігати. Ідеться про правову інтерпретацію в широкому сенсі — надання правового смислу ціннісним феноменам, їхню об'єктивізацію у нормативну знакову систему. Метою правової інтерпретації є визначення сукупності правових смислів, які надаються у теорії права та у практиці правотворення моральним феноменам, а також формування специфічних моделей, що заміщують оригінальний об'єкт, і відтворюють суттєві для цілей моделювання властивості цього об'єкта. З усіх видів інтерпретації, розроблених в сучасній науці, найбільший інтерес для нас представляє емпірична інтерпретація — *операціоналізація*. Сенс операціоналізації полягає в відшукуванні емпіричних значень теоретичних конструкцій: перетворенні внутрішнього абстрактного змісту поняття у формалізовані конструкції. За допомогою операціональних визначень формулюються емпіричні умови застосування теоретичних понять.

Операціоналізація — система процедур переведення змісту загальних понять в одиничні, такі що фіксуються емпірично за допомогою *індикаторів*, — ознак об'єкта, що піддаються фіксації та вимірюванню. Пошук правових ознак, які виступають показниками (індикаторами) етичних феноменів, здійснюється як експлікація (витяг) абстрактного змісту досліджуваного явища та передача його за допомогою характеристик, що піддаються емпіричній реєстрації. Просто кажучи, операціоналізація — це науково обґрунтований процес пристосування абстрактних понять, що позначають соціальні та етичні явища, до потреб забезпечення позитивно-правового регулювання. Підбір змінних для передачі змісту понять і розробка показників значною мірою потребують докладання творчих інтелектуальних зусиль, які не можна звести до множини стандартизованих дій правника. Якісна нормотворча діяльність якраз і полягає в тому, щоб кваліфіковано перевести абстрактні поняття в емпіричні показники, а останні — в юридичні норми. Цей ланцюг «*поняття – індикатор – норма права*» ключовий у методології та методиці правотворення, отже, *взаємозв'язок явища та показника, поняття та норми має бути не свавільним (випадковим), а теоретично і логічно обґрунтованим*.

Операціоналізація неминує призводити до часткової втрати повноти змісту, так чи інакше дослідник змушений обмежувати набір характеристик, що емпірично презентують досліджуване явище. Будучи феноменом, що має безліч емпіричних проявів, гідність у принципі не може бути охопленою у граничному переліку позитивних

ознак. Оскільки необхідність у правовому регулюванні виникає, починається саме з моменту виникнення загрози порушення вимоги поваги до гідності у конкретних обставинах певної типової ситуації, то визначення напрямів правової охорони гідності повинно знаходитись у площині антитези до ціннісного поняття «гідність». Маючи це на увазі, російський дослідник Ю.Ячменев у такий спосіб формулює вихідний принцип правої охорони гідності людини: «Ніщо не може бути підставою для применшення гідності: жодні природні чи соціальні якості людини, жодні обставини у суспільстві не можуть слугувати виправданням приниження людської гідності» [7, с. 36].

Виходячи з цього, правовими індикаторами шанування гідності особи, що піддаються фіксації та вимірюванню, є від'ємні стосовно вихідного поняття гідності ознаки. До таких *показників приниження людини, несумісних із ідеєю шанування її гідності у відносинах медичної сфери, можна віднести: лікування і догляд, що не враховують індивідуальний вибір; примусове лікування, що принижує людську гідність; нелюдське (принизливе) поводження із біологічними матеріалами людини*. Саме у такий спосіб ціннісне за природою поняття гідність переводиться зі сфери універсальних етичних цінностей у площину юридичних норм і конструкцій, за допомогою яких забезпечується дієвість правової охорони гідності людини як учасника відносин біомедичної сфери. Отже, юридична складова системи правового регулювання повинна забезпечити вимогу поваги до гідності людини в умовах медичного втручання за допомогою таких юридичних конструкцій: 1. абсолютних заборон: здійснення еутаназії; репродуктивного клонування людини; вирощування ембріонів людини для дослідних цілей; селекції статі; фінансової винагороди за органи і тканини людини; 2. юридичної конструкції згоди на медичне втручання; 3. спеціальних режимів: використання окремої частини тіла людини, що було вилучено в ході медичного втручання, фетальних матеріалів; 4. обмежень: примусового лікування; штучного переривання вагітності; досліджень геному людини та використання результатів цих досліджень.

Правові засоби охорони гідності людини в умовах медичного втручання. Завдання формування на цих методологічних засадах правового механізму охорони гідності людини в умовах медичного втручання у сферу здоров'я справді досить трудомістке та складає предмет докторського дослідження автора. Але деякі міркування з цього приводу можна обговорити вже сьогодні.

Сучасне правове тлумачення поняття гідності людини ґрунтується на таких положеннях: гідність — це самоцінність людської особи; гідність властива всім членам людської сім'ї; визнання гідності є фундаментом рівних прав і основою свободи та справедливості. Оскільки гідність особи безпосередньо реалізується у моральному виборі, поняття «гідність особи пацієнта» корелює, зокрема, з емпіричним показником «згода на медичне втручання». Правова інституалізація принципу згоди на втручання у сферу здоров'я адекватно втілюється через систему позитивно-правових засобів, що містить, зокрема, такі нормативні елементи: операційні визначення понять (пацієнт, лікар, медичне втручання, медична інформація, інформована згода на медичне втручання тощо); право на інформацію про стан здоров'я; право на вибір лікувального закладу і лікаря; правові ознаки інформованої згоди (предмет, суб'єкти, способи фіксації); механізм отримання/надання/відкликання згоди; процедури свідчення представників (законних та добровільних); цивільно-правові інститути довіреності, представництва, заповіту стосовно волевиявлення щодо медичного втручання тощо.

Зокрема, складовими сучасних правових стандартів щодо згоди на медичне втручання є такі правила: 1. Будь-яке втручання у сферу здоров'я може здійснюватися тільки після добровільної свідомої згоди на нього відповідної правомочної особи; 2. Такій особі заздалегідь надається відповідна інформація про а) мету, б) характер, в) наслідки та г) ризику втручання. 3. Щодо неповнолітньої особи, то втручання може здійснюватися тільки з дозволу її законного представника, при цьому думка неповнолітньої особи враховується як визначальний чинник, важливість якого збільшується пропорційно віку та ступеню зрілості цієї особи. 4. Недієздатна внаслідок психічної хвороби особа у міру можливості бере участь у процедурі надання дозволу. 5. Дозвіл у будь-який час може бути відкликаний. 6. Якщо через надзвичайну ситуацію згода не може бути отримана, будь-яке необхідне з медичного погляду втручання може негайно здійснюватись в інтересах здоров'я відповідної особи. 7. Якщо на час втручання пацієнт перебуває у стані неспроможності висловити свої побажання, враховуються побажання щодо медичного втручання, висловлені ним раніше. 8. Щодо використання видаленої частини тіла людини, то вона може передаватися на збереження та використовуватись з іншою метою, ніж та, заради якої її було видалено, тільки за умови дотримання відповідних процедур інформування та надання згоди. 9. Медичне втручання у

вигляді видалення органів та тканин з метою трансплантації не може бути здійснено відносно особи, яка не здатна надати відповідну добровільну інформовану згоду.

Правовим засобом реалізації і захисту права пацієнта на гідне поводження та вибір методів лікування у випадку втрати дієздатності внаслідок фізичної чи психічної хвороби є інститут попереднього волевиявлення пацієнта, який втілюється, по-перше, через юридичну конструкцію розпорядження про медичні рішення стосовно методів лікування та догляду, по-друге, через інститут довіреної особи (представника) пацієнта, який діє на підставі цивільно-правової довіреності. Ці інститути є цивілізованим сучасним засобом реалізації права пацієнта на вибір методів лікування на випадок його тимчасової недієздатності та покликані бути додатковими механізмами реалізації фундаментального права людини на самовизначення, повагу до своєї гідності та власні моральні рішення.

Послідовна реалізація викладеної методології дозволить скласти цілісний алгоритм позитивно-правового регулювання відносин медичної сфери та розробити категоріальну мову юридичних документів на засадах сучасної наукової технології інтерпретації абстрактних і ціннісних понять. Також використання цієї методології дозволить діагностувати помилки та прогалини українського законодавства. Зокрема, очевидно, що в українському праві назріла нагальна необхідність адаптувати цивільно-правові інститути представництва, довіреності, заповіту до потреб регулювання правовідносин медичної сфери, отже, доповнити доктрину і систему прав пацієнтів новими поняттями та інститутами — попереднього волевиявлення щодо медичного обслуговування та довіреної особи пацієнта.

Висновки. Вихідним для сучасного праворозуміння є поняття прав людини як вищої цінності сучасності.

Враховуючи те, що цінність як така до-юридична за своїм походженням, позитивація ціннісної категорії спрямована на її деідеологізацію, тобто наповнення правовим змістом. Отже цінності, про які заявлено у знакових правових документах сучасної доби, мають бути інтерпретовані до рівня нормативно визначених правових засад.

Тому важливим завданням правової науки є в тому, щоби перекласти гуманістичні ідеали і принципи із соціально-етичної реальності в юридичну, внаслідок чого, зокрема, гідність набуває статусу правового поняття. У такий спосіб охо-

рона гідності правовими засобами уможливується за умови попередньої концептуальної інтерпретації та операціоналізації основних понять, що складають правову модель сучасного розуміння феномену гідності людини.

Юридична складова системи правового регулювання має забезпечити вимогу поваги до гідності людини за допомогою системи спеціальних правових засобів.

Концепція, що частково представлена у статті, має, на думку автора, величезний науково-евристичний та прикладний потенціал. Її подальший розвиток і використання у практиці нормотворення дозволить виконувати важливі теоретичні та практичні завдання: отримати нове знання про нормативний зміст ціннісних понять; напрацювати методологію та технологію складання алгоритму якісного нормотворення для забезпечення регулювання відносин медичної сфери; розробити методіку тестування чинних нормативно-правових актів на предмет виявлення та усунення помилок, суперечностей, прогалин.

Отже, йдеться про необхідність розв'язання актуальної науково-практичної проблеми — відтворення етичної реальності специфічними знаками юридичної мови для цілей формування юридичного апарату регулювання правовідносин за участю моральних суб'єктів та охорони етичних цінностей правовими засобами.

Список літератури

1. Глухарева Л. И. Методологические аспекты развития теории прав человека // Государство и право. — 2006. — №3. — С. 14-19
2. Донеллі Дж. Права людини у міжнародній політиці / Перекл. з англ. Т. Завалія. — Львів, 2004.
3. Новий тлумачний словник української мови. Т. 1. — К. 2001.
4. Погребняк С. Втілення принципу гуманізму в праві // Вісник Академії правових наук України. — 2007. — №1. — С. 33-42.
5. Рабінович С. Природно-правова очевидність та її юридична позитивація // Юридична Україна. — 2009. — №1. — С. 15-21.
6. Філософський енциклопедичний словник. — К.: Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди НАНУ, 2002. — 742 с.
7. Ячменєв Ю.В. Право на достоинство и деятельность полиции (органов внутренних дел) // Правоведение. — 2004. — № 5. — С. 35-42.

Г. А. Миронова

**ДОСТОИНСТВО ЧЕЛОВЕКА В КОНТЕКСТЕ ПРАВОВЫХ УСЛОВИЙ МЕДИЦИНСКОГО
ВМЕШАТЕЛЬСТВА: ОПЫТ ОПЕРАЦИОНАЛИЗАЦИИ ПОНЯТИЯ**

Предметом статьи является проблема юридической интерпретации этической категории «достоинство человека» в контексте правовых условий медицинского вмешательства. Предлагается методология выявления нормативного содержания ценностных понятий с помощью процедуры операционализации. Обосновано, что достоинство личности пациента реализуется, прежде всего, через нормативную конструкцию информированного согласия на медицинское вмешательство.

G. A. Myronova

**THE HUMAN DIGNITY IN THE CONTEXT OF LEGAL CONDITIONS OF MEDICAL
INTERVENTION: OPERATIONALIZATION EXPERIENCE OF THE CONCEPT**

The subject of article is the problem of legal interpretation of ethical category «human dignity» in the context of legal conditions of medical intervention. The methodology of detection of the normative content of value conceptions by means of operationalization procedure is been submitted. It is proved, that the patient's human dignity is realized, first of all, through the normative construction of informed consent to a medical intervention.